

Izlaganje sa znanstvenog skupa

UDK 321.74(497.1)

330.342.151(497.1)

32-05Bakarić, V.

Primljeno: 3. srpnja 2012.

Ekstenzivni razvoj Jugoslavije i njezin opstanak (kritička stajališta Vladimira Bakarića)

ZORKA ZOVIĆ-SVOBODA*

Sažetak

U članku se rekonstruiraju i interpretiraju Bakarićeva stajališta o uzrocima reprodiciranja ekstenzivnog gospodarskog razvoja u Jugoslaviji, u historijskom kontekstu. Naglasak je na Bakarićevoj političko-ekonomijskoj kritici ideologije i prakse jugoslavenskog socijalizma. Ishodište su Bakarićevih istraživanja o uzrocima neravnoteže gospodarske strukture i njenim posljedicama etatišćki odnosi proizvodnje, koji su bili osnovni okvir i nepremostiva zapreka mogućnosti njihova liberaliziranja. Uzroke neravnoteže pronalazio je u birokratskim odnosima i u osnovnim motivima upravljačkog sloja da se neprekidnim investiranjem u nove objekte osiguraju masovno zapošljavanje, rast društvenog standarda, dodatni prinosi u proračun i očuvanje monopola partijske vlasti. Iz začaranog kruga ekstenzivnog razvoja nije se uspjelo izići u dugom procesu postupnog, sporog i neravnomjernog razvoja samoupravljanja u nejednako razvijenoj višenacionalnoj zajednici. Iza čestih normativnih i organizacijskih promjena skrivale su se neprekidne političke rasprave i sukobi oko raspodjele proračunskog novca i fiskalne solidarnosti među republikama i regijama. Bakarić je bio kritičan prema upravljačkom sloju, koji je bio fokusiran na raspodjelu, a ne na stvaranje pretpostavki temeljitih promjena gospodarskog i društvenog sistema, što je imalo za posljedicu opću krizu i slom jugoslavenskog modela socijalizma.

Ključne riječi: Vladimir Bakarić, državni socijalizam, jugoslavenski socijalizam, administrativno-centralistički način upravljanja gospodarstvom, gospodarska struktura, ekstenzivno investiranje, ekstenzivni razvoj, privredna reforma, socijalističko samoupravljanje

* Zorka Zović-Svoboda, izvanredna profesorica Ekonomskog fakulteta u Zagrebu u mirovini.

*Jugoslaviju ujedinjuje društveni progres,
a ne idila historije.*

Vladimir Bakarić

Uvod

U ovom će se radu prezentirati rekonstruirana osnovna Bakarićeva teorijska stajališta o ishodištima i uzrocima reproduciranja ekstenzivnog razvoja jugoslavenskog socijalizma u kontekstu konkretnih povijesnih okolnosti i cjeline njegova misaonog napora posvećenog rješavanju problema društvenog razvoja i preobražaja društvenog života. Naglasak je na Bakarićevoj političko-ekonomijskoj kritici ideologije i prakse jugoslavenskog socijalizma u ključnim razdobljima nagovještaja i pokušaja njegove transformacije do oblika tzv. integralnog sistema socijalističkog samoupravljanja. Administrativno-centralistički način upravljanja gospodarstvom, prema subjektivnim kriterijima i proizvoljnim odlukama partijskih i državnih organa, održao se kao dominantni društveni odnos do opće krize socijalizma i sloma Jugoslavije, unatoč permanentnim promjenama gospodarskog i političkog sistema od početka pedesetih godina prošlog stoljeća. Nakon formalnog uvođenja radničkog samoupravljanja dominantni etatistički odnosi nastojali su se održati čestim normativnim i organizacijskim promjenama u gospodarstvu i društvu. Ideološke mistifikacije o originalnosti sistema socijalističkog samoupravljanja i pozadina njegova nastanka mogu se razotkriti rekonstrukcijom Bakarićeve kritike prakse i teorije jugoslavenskog socijalističkog razvoja.

Vladimir Bakarić je kao istaknuti političar u dugom razdoblju utjecao na politički, gospodarski i društveni život u Hrvatskoj i Jugoslaviji. Sudjelovao je u donošenju gotovo svih bitnih odluka u prijelomnim razdobljima socijalističke Jugoslavije. Kao teoretičar-revolucionar u svom je djelovanju objedinjavao teorijski rad i praktičnu političku djelatnost.¹ Dvoznačnost Bakarićeve pozicije (visokog političara i teoretičara društva) utjecala je na raspon tema kojima se bavio, na dostupnost njegovih stajališta (usporedo je postojala dostupna i od javnosti skrivena politička aktivnost i istraživački rad) i na poteškoće u razumijevanju i interpretaciji njegovih objavljenih tekstova.² Razlozi su tome: osobit način njegova priopćavanja (ezopovski jezik kao oblik autocenzure u političkim okolnostima tog vremena), oblik njegovih radova (nastali su pretežno u funkciji političkog čina: istupi na skupovima, raz-

¹ O Bakarićevu političkom djelovanju u historijskom (djelomično i u biografskom) kontekstu objavljeno je nekoliko historiografskih radova, posebno: Bilandžić (1999), Pirjevec (2012), Mujadžević (2011). Neki odjeci njegova djelovanja obrađeni su i u memoarskoj literaturi. Izdavam: Tripalo (1990), Dabčević-Kučar (1997), Đilas (2009), Planinc (2011).

² Sam Bakarić upozorio je na poteškoće u razumijevanju njegovih tekstova (Bakarić, 1974, predgovor: V-VII i Bakarić, 1983, 4. svezak: 528-531).

govori s novinarima i mnogim osobama iz javnog života) i njihova nedovršenost. Samo su neki od Bakarićevih radova bili pisani s ciljem da budu objavljeni.

Temeljiti uvid u Bakarićevu neobjavljenu ostavštinu omogućio mi je da razumijem motive njegova političkog angažmana, okolnosti, razloge i način javnog priopćavanja stavova o bitnim pitanjima društvenog i gospodarskog razvoja Jugoslavije u poratnom razdoblju, osobito nakon 1950. godine.³ To je, po meni, bila bitna pretpostavka čitanja i kritičke interpretacije Bakarićevih stajališta o uzrocima ekstenzivnog razvoja i o ishodištima jugoslavenske krize “distributivnog socijalizma” (Zović-Svoboda, 1989).

Osnovni Bakarićev interes bio je razvoj socijalizma, mijenjanje društva. Stoga se bavio različitim pitanjima materijalnog i društvenog razvoja, koja su proizlazila iz aktualnih problema jugoslavenskog razvoja u svjetskom kontekstu. Suočen s aktualnim problemima i dosta često s pojednostavljenim viđenjima (kada su “naslijeđene i stečene predrasude” značajnije utjecale na formiranje znanstvenog, stručnog, političkog i javnog mišljenja) i načinima njihova rješavanja, Bakarić je nastojao izgraditi vlastiti pristup istraživanju i na temelju analize realnih zbivanja ocijeniti događaje, razloge koji su ih uvjetovali, te odrediti pretpostavke, “poluge” i nosioce za njihovo rješavanje. U tim situacijama on interpretira i popularizira osnovne marksističke spoznaje (do kojih dominantna teorijska stajališta nisu bila dospjela), ali nastupa i s namjerom da utječe na praktičnu političku djelatnost.

Teorijski je posebno bio zaokupljen dvama problemima: problemima zemljišne rente u prijelaznom periodu (i problemima sela i poljoprivrede) i zakonitostima u cjelokupnom procesu društvene reprodukcije. Potonja je tema bila glavno područje njegove zaokupljenosti i istraživačkog rada.⁴

³ Na poziv dr. Mirjane Poček-Matić provela sam dvije godine (1984-1986) na istraživanju arhiva Vladimira Bakarića u njegovu bivšem kabinetu u CK SKH u kojem se u to vrijeme čuvala raznovrsna građa: korespondencija, materijali koje je dobivao na svojim dužnostima, njegovi dnevници (od ratnih dana), kao i velik broj stenografskih i magnetofonskih zapisa sa zatvorenih sjednica te neslužbenih sastanaka koji su se magnetofonski snimali. Koristila sam se i arhivskom građom i sekundarnim izvorima u dokumentaciji i knjižnici CK SKH. Zahvaljujući susretljivosti gospođe Marije Šoljan-Bakarić, supruge V. Bakarića, bila mi je dostupna i Bakarićeva neobjavljena rukopisna ostavština u njihovu domu: neobjavljeni rukopisi o društvenoj reprodukciji, velik broj njegovih teka, bilješki za predavanja i istupe, pisama, bilješki na marginama materijala za sjednice i dr. Djelomični rezultati tih istraživanja objavljeni su u mojoj monografiji: *Bakarićeva kritika distributivnog socijalizma (uporišta za analizu)* 1989. godine, koja je ostala slabije poznata znanstvenoj i stručnoj javnosti. Nikada se nije pojavila u prodaji iako je bila distribuirana (Planinc, 2011: 242). Ne znam zašto i ne želim spekulirati o razlozima. U ovom radu djelomično ću se koristiti rezultatima tih istraživanja, dopunjenim naknadnim vlastitim uvidima i spoznajama drugih autora.

⁴ U Bakarićevu privatnom arhivu pronašla sam njegova dva neobjavljena rukopisa o društvenoj reprodukciji, koja je napisao 1954, 1956. i 1960/1961. godine. Rukopise je stalno dopunja-

Bakarić je usvojio proleterska stajališta i pristupio revolucionarnom pokretu u koji je unio svoje temeljito obrazovanje. Nastojao je putem uvida u literaturnu ostavštinu klasika marksizma, prije svega u Marxovu kritiku političke ekonomije, razumjeti strukturu, logiku funkcioniranja i probleme razvoja socijalističkog sistema u kontekstu transformacijskih procesa u svijetu. Respektirao je saznanje da se antagonističkim razvojem kapitalističkog načina proizvodnje stvaraju objektivne i subjektivne pretpostavke za epohalni prevrat u načinu proizvodnje društvenog života. Stoga je nastojao pomoću suvremene literature steći uvid u nove teorije i činjenice, otkrivati tendencije novoga kako bi pronašao realne mogućnosti ostvarivanja neposrednih i povijesnih interesa radničke klase. Nastojao je pronaći ekonomska sredstva mijenjanja “ekonomskih temelja na kojima se osniva postojanje klasa” (Marx, 1949: 500).⁵ K tome, dospjeti do razumijevanja jugoslavenskog praktičnog sudjelovanja (političkog, ekonomskog i društvenog) u socijalističkoj transformaciji svijeta. Neprekidno je pratio suvremena ekonomska, povijesna i politička istraživanja.

Zasnivanje samoupravnog modela razvoja u Jugoslaviji i njegova realizacija bio je dug i složen proces eksperimentiranja, istraživanja, zastoja i permanentnih političkih borbi u kojima je Bakarić sudjelovao kao ugledni intelektualac i revolucionar-teoretičar s namjerom da dade svoj doprinos razumijevanju konkretnih poteškoća razvoja i temeljitog preobražaja društvenih odnosa. Historijski kontekst njegova djelovanja utjecao je na usmjerenost, pa i na svojevrsnu nedovršenost njegova istraživačkog rada. Često je samo naznačio kritičku osnovu svojih ideja i sugestija, ali ih nije uspio razviti ni dovršiti.

U ovom radu nastojim prikazati isprepletenost i međuuovjetovanost Bakarićeve teorijske i političke aktivnosti u vrijeme donošenja političkih odluka i pokušaja temeljite transformacije gospodarskog i društvenog sistema državnog socijalizma, koji je bio osnovni okvir i nepremostiva granica mogućnosti njegove temeljite preobrazbe.⁶ U članku se rekonstruira i interpretira Bakarićeva kritika osnovnih uzroka i posljedica ekstenzivnog investiranja i razvoja, koja se može razumjeti i kao njegov iskaz o ishodištima mistifikacija i krize jugoslavenskog samoupravljanja – u razdoblju od 1955. godine do kraja njegova javnog djelovanja.

vao, ali ih nikada nije u cijelosti objavio. Kasnije je govorio da je dao da interno cirkuliraju, ali nikada nije dobio nikakve povratne reakcije. Rezultatima analiza samo se djelomično koristio u svojim javnim istupima.

⁵ U ovom radu neće se tematizirati Bakarićeva recepcija marksizma, njegov doprinos marksizmu, niti će se raspravljati o njegovim možebitnim zabudama o socijalističkoj revoluciji.

⁶ Istaknut će se bitni realni problemi, koji su Bakariću bili poticaj za teorijsko istraživanje ili njihovo javno priopćavanje – bilo da je istraživanjem nekih tema već ranije bio zaokupljen, pa je samo javno priopćavao neke od ranijih rezultata, bilo da je bio zadužen unutar partijskih organa da istraži uzroke urgentnih praktičnih problema i predloži načine njihova rješavanja.

Ishodišta Bakarićeve kritike ekstenzivnog razvoja

Sam Bakarić nije sebi nikada pripisivao sudjelovanje u osmišljavanju ideje samoupravljanja u Jugoslaviji početkom 50-ih godina, kada su se tražila ideološka uporišta u procesu destalinizacije u unutrašnjim društvenim odnosima. U to vrijeme bio je zaokupljen problemima razvoja poljoprivrede i kritikom funkcioniranja postojećeg centralističkog sistema planiranja, za koji je na početku smatrao da je u toj fazi socijalističkog razvoja u Jugoslaviji bio nužan oblik (“branio sam ga dok su ga drugi napadali”).⁷ Zbog toga je predmet njegove istraživačke i političke zaokupljenosti bio cjelokupni proces društvene reprodukcije.

Međutim, Bakarić je već 1950. godine objavio članak u kojem je raspravio niz pitanja značajnih za razumijevanje materijalnog i društvenog razvoja socijalizma, osobito za pristup istraživanju socijalizma i razumijevanje zakonitosti funkcioniranja gospodarstva (Bakarić, 1960: 130-252). Socijalizam nije zaokružen sistem, nego je prijelazni period od kapitalizma do “svjesnog i planskog udruženja” u kojem egzistiraju elementi starog i novog. Ekonomski je temelj socijalizma kapitalistički ili robni način proizvodnje i odgovarajući mu buržoaski odnosi, koji se mijenjaju pod rukovodstvom nove klase na vlasti. Ne može, dakle, biti govora o autonomnim ekonomskim zakonima socijalizma (Bakarić, 1960: 216, 131). Oni su specifični oblici ispoljavanja zakona kapitala. To je “kostur” koji se nije promijenio činom političkog prevrata, jer se istovremeno nisu dogodile nikakve revolucionarne promjene u proizvodnim snagama. Proleterska vlast u obliku države samo je trebala oslobađati njihov razvoj (Bakarić, 1960: bilješka 153, na str. 224-225). Nacionalizacijom materijalnih uvjeta proizvodnje one prelaze u ruke države, u ruke jednog jedinog kapitalista. Ta je mjera posizanje u buržoaske odnose proizvodnje, a nikako ne i njihova izmjena. Samo je jedna u nizu prijelaznih mjera koja je bila poduzeta u cilju koncentracije sredstava za proizvodnju i ubrzanja materijalnog i društvenog razvoja (Bakarić, 1960: 175, 219, 224).

Stari ekonomski zakoni kapitala osnovni su u funkcioniranju ekonomije prijelaznog perioda. Promjene u obliku njihova djelovanja, njihova specifičnost (promjena kvalitete) uvjetovana je konkretnim okolnostima reprodukcije materijalnih uvjeta društvenog života.⁸ Prije svega zatečenom razinom razvijenosti materijalnih

⁷ Prema vlastitom iskazu, 1950. godine nije imao nikakvih praktičnih ideja kako bi samoupravljanje trebalo izgledati. Može se pratiti postupan razvojni put Bakarićeva misaonog sazrijevanja o razvoju samoupravljanja – od transformacije države kao instrumenta samoupravljanja do kritike tzv. integralnog sistema socijalističkog samoupravljanja (Bakarićev razgovor s Milošem Jeftićem u Zagrebu 2. 12. 1977. za časopis *Marksistička misao* i Radio Beograd, magnetofonski zapis, arhiv u bivšem kabinetu V. Bakarića).

⁸ Promjene položaja radnika u procesu društvene reprodukcije su, po Bakariću, bile kvantitativne i kvalitativne. Kvantitativne promjene ogledale su se u povećanju broja zaposlenih radni-

i subjektivnih proizvodnih snaga i ekonomskim funkcijama države, koje se ostvaruju putem državnog planiranja i ekonomske politike. Time, naravno, državni zakoni i državni planovi ne postaju ekonomski zakoni razvitka (Bakarić, 1960: 241). Država prisvaja cjelokupnu vrijednost društvenog proizvoda i njome upravlja. Pritom se ne rukovodi profitom kao motivom proizvodnje, niti se mora pridržavati podjele viška vrijednosti (supstrata profita) *pro rata* vrijednosti sredstava za proizvodnju (oblika kapitala). Zbog toga su se u uvjetima državnog socijalizma promijenili regulatori proizvodnje u odnosu na kapitalizam. Na to se, po Bakariću, svodilo “ovladavanje” zakonom vrijednosti u socijalizmu⁹ (Bakarić, 1960: 183, 220, 224-226, 249).

Bakariću je upravo kretanje tržišnih cijena bilo argument da zakon vrijednosti djeluje i u socijalizmu u društvenoj cjelini. Specifičnost jugoslavenskog gospodarskog sistema izvodio je iz konkretnih okolnosti u kojima su različiti subjekti sudjelovali u raspodjeli nacionalnog dohotka i utjecali na donošenje ekonomskih odluka: federalna država i drugi teritorijalni organi vlasti i direktori u poduzećima. U skladu s tim su se promijenili motivi i regulatori proizvodnje. Zato je sistem regulacije i iniciranja proizvodnje robe bio slabo elastičan. Način raspodjele i upotrebe dohotka utjecao je na unutrašnje odnose vrijednosti, na neusklađenost proizvodnje s potražnjom i na neravnotežu u gospodarskoj strukturi.

Bakarić je kontinuirano kritizirao samovolju državnih i planskih organa. Smatrao je da je planiranje neophodno u socijalizmu, ali kao “rezultat shvaćanja jednog objektivnog procesa” (Bakarić, 1983 /1959/, 1. svezak: 73). Tendencija stvaranja velikih poduzeća radi zapošljavanja što većeg broja ljudi i radi najlakšeg načina namicanja sredstava za proračune javnih vlasti nastavila se i nakon prve faze industrijalizacije. Takva razvojna i ekonomska politika ispriječila se novim izvorima akumulacije i novim mogućnostima zapošljavanja na temelju modernizacije proizvodnje i cirkulacije, te na osnovi ekonomiziranja raspoloživim sredstvima. Onemogućavala je organski razvoj gospodarstva, osnivanje malih poduzeća, funkcionalno povezivanje industrije te povezivanje industrije i poljoprivrede (Bakarić, 1983 /1959/, 1. svezak: 198-199, 224). Sve to su, po Bakariću, bile pretpostavke

ka, povećavao se stupanj njihove stručne osposobljenosti (kvalificiranosti) i visina nominalnih primanja po jednom radniku, što je bila posljedica “seljačke revolucije” koja je zahtijevala brži razvoj. Kvalitativne promjene su se pored ostalog manifestirale u tome što su se relativno lako izravnavali nominalni prihodi radnika s porastom troškova života (Bakarić, 1955a: 977 i Bakarićevo pismo Z. Tanku, Zagreb, 31. 10. 1955, Bakarićevo privatni arhiv).

⁹ Promjena motiva i regulatora proizvodnje u planskoj privredi je utjecala na nivo i odnose cijena, što je proizvelo privid da se gospodarstvo u socijalizmu ne može dovesti ni u kakvu vezu s kapitalizmom, odnosno s ekonomskim zakonima kapitala. Osnovna razlika između “sistema” fiksirala se kao razlika između socijalističkog planskog i “anarhičnog” kapitalističkog gospodarstva.

boljeg korištenja već izgrađenih proizvodnih kapaciteta i zadovoljavanja potreba tržišta.

Polazeći od Marxovih zakona ekonomskog razvoja, protivno dominantnim teorijskim i političkim stajalištima, istraživao je mogućnosti temeljitih promjena u gospodarstvu, čiji bi cilj bio povećanje proizvodnje robe široke potrošnje, modernizacija proizvodnje i trgovine i povećanje obrta društvenih sredstava. Rješenje tih problema nije, po Bakariću, trebalo očekivati od savezne vlade, jer je ona bila fokusirana na politiku investiranja u krupnu i bazičnu industriju. Zbog toga je inicijativu želio prepustiti proizvođačima robe (Bakarić, 1955) za unutrašnje i svjetsko tržište u skladu s proklamiranim putovima ekonomskog podružtvljavanja sredstava za proizvodnju i neposrednog učešća radnih ljudi u svim oblicima ekonomskog života (Bakarić, 1955b).

Krajem 50-ih godina bio je jedan od glavnih kritičara centralističkog sistema u Jugoslaviji kao neadekvatnog okvira organizacije “za dalji razvitak... kohezije zemlje, jedinstva obrambene snage i bržeg ekonomskog i društvenog razvitka” (Bakarić, 1958: 455-459). Kritizirao je pogrešno razumijevanje osnovnih obilježja socijalizma, koje je još uvijek bilo pod utjecajem sovjetske ideologije (osobito glede razumijevanja zakona vrijednosti, metodologije planiranja, “plitkog” razumijevanja funkcioniranja tržišnih mehanizama). Godine 1962. kritizirao je plan kao diletantski program investiranja kojem su bili podređeni svi ostali ekonomski instrumenti.¹⁰ Prigovorio je partijskom vodstvu da dopušta “vulgarni dnevni praktičizam” u vođenju ekonomske politike i cijelog unutrašnjeg razvoja zemlje (Bilandžić, 1999: 414-433).¹¹

¹⁰ Stvarni problemi i razlozi zabrinutosti republičkog rukovodstva u Hrvatskoj krajem 50-ih godina bili su u tome što se nisu vidjele mogućnosti da se u predviđenim planskim okvirima riješe rastući zahtjevi kotareva, općina i privrednih organizacija za novcem *potrebim za rekonstrukciju zastarjele opreme* i za tzv. neprivredne investicije. Bakarić nije želio sudjelovati u traženju “glavnog krivca” za praktičnu ekonomsku politiku. Brinula su ga strateška pitanja, jer je bio nezadovoljan postojećim sistemom planiranja koji proturječi ekonomskim zakonitostima i ekonomskom razvoju Jugoslavije, “(...) kod čega ćemo mi (Hrvatska) proći najgore, i to će se odraziti politički negativno na čitav niz stvari u samoj zemlji”. Čini se da je tom mišljenju i ponašanju ostao dosljedan do kraja života (stenografski zapisnik sa sjednice Izvršnog komiteta CK SK Hrvatske, 17. 10. 1960, neredigirano i neobjavljeno, arhiv CK SKH).

¹¹ Krajem 50-ih i početkom 60-ih godina došlo je do podjele u partijskom vrhu oko daljnje koncepcije razvoja Jugoslavije. Zagovornici centralističkog sistema zalagali su se za povratak na staru koncepciju razvoja kapitalne izgradnje, što je bilo i prihvaćeno Petogodišnjim planom za razdoblje 1961-1965. godine. Zbog toga su rasli otpori, neslaganja i politički konflikti u partijskom vrhu između centralističke struje i zagovornika daljnjeg razvoja samoupravljanja. Pretvorili su se u međunacionalne sukobe, osobito 1962. godine (Bilandžić, 1999: 396-432; Sirotković, 1996: 21-22). Ipak se tada nisu donijele političke odluke o temeljitom preobražaju gospodarskog

Bakarićeva kritika državnog planiranja i instrumenata ekonomske politike bila je kritika konkretne “stihije razvoja” (Bakarić, 1983 /1959/, 1. svezak: 204). Uzroci tome bili su osnovni motivi donošenja odluka državnog aparata (povećanje društvenih davanja i izvršenje planskih zadataka) i tome sukladnih pokretača razvoja (prevelika kapitalna ulaganja i masovno zapošljavanje). Predrasuda da se planiranjem proizvodnje i distribucije tzv. investicione i potrošne robe postiže uravnotežen razvoj “osvetila” se djelovanjem zakona vrijednosti “u obratnom pravcu nego što su takvi ‘teoretičari’ očekivali”. Uzroci su, po Bakariću, bili “nerazumijevanje teorije vrijednosti i procesa reprodukcije, i unošenje shvaćanja vulgarne ekonomije u naše planiranje” (Bakarić, 1955a: 979; Bakarić, 1983 /1958/, 1. svezak: 11).¹²

U sistemu administrativnog planiranja i distribucije bile su prekinute unutrašnje veze između proizvodnje i raspodjele, koje su se kretale u dva divergentna pravca: “motorne i regulatorne snage proizvodnje”, s jedne, i “raspodjela i upotreba dohotka”, s druge strane. Raspodjela nije bila funkcionalno zavisna od proizvodnje i razvoja. Izražavala je društvene (klasne) odnose dominacije socijalnih nosilaca upravljačkih funkcija u procesu društvene reprodukcije nad proizvodnjom i nad neposrednim proizvođačima (Bakarić, 1983 /1963/, 1. svezak: 448).¹³

Negativne posljedice takve koncepcije razvojne i ekonomske politike bile su: stvaranje disproporcija u gospodarskoj strukturi i reproduciranje ekstenzivnog razvoja. Briga države oko akumulacije i komune oko zapošljavanja utjecala je na društvene procese u kojima se brže razvijao komunalni¹⁴ i politički sistem nego ekonomski sistem (Bakarić, 1983 /1963/, 1. svezak: 480, 493), a sistem raspodjele bio je pod utjecajem miješanja političkih i ekonomskih ciljeva.

Bakarić je tek nakon kritičke analize funkcioniranja centralističkog sistema planiranja i njegovih posljedica došao do zaključka da taj sistem ne rješava niti

i političkog sistema. Umjesto toga se u političkom vrhu pokušalo naći privremena rješenja. Napušten je plan za razdoblje 1961-1965. i donijeta odluka o promjenama Ustava 1963. godine.

¹² Glavna struja u “marksističkoj” ekonomskoj znanosti u Jugoslaviji u to vrijeme još nije bila dospjela do spoznaje da je vrijednost i u socijalizmu društveni odnos (a ne neka apstraktna vrijednost), a za planere je bio presudan kvantitativni aspekt raspodjele. Tendencije kretanja tržišnih cijena opovrgavale su predrasude o neposrednoj društvenosti rada i rezultata rada, koji su se navodno ostvarivali putem planskih mehanizama i instrumenata ekonomske politike.

¹³ Bakarić je smatrao izrazom klasnih odnosa i investiranje radi zapošljavanja, štampanje novca radi pokrića potrošnje iznad stvarnih materijalnih mogućnosti društva, spašavanje nerentabilne i neperspektivne proizvodnje.

¹⁴ Prema teorijskim uvidima i praktičnim iskustvima upravo su komune bile zapreka višim oblicima samoupravne integracije, jer su se predstavnički organi općine integrirali u više razine državnog sistema, a radničko samoupravljanje ostalo je zatvoreno unutar poduzeća. U političkom sistemu i dalje je ostala dominantna centralistička državna vlast i administrativni način upravljanja, osobito u oblasti investicione izgradnje (Sirotković, 1996: 20-21).

može riješiti jugoslavenske gospodarske i društvene probleme.¹⁵ Ne može osigurati moderan razvoj, proces oslobođenja radništva, niti očuvanje Jugoslavije kao zajednice ravnopravnih naroda i narodnosti.¹⁶

Trebalo je, po Bakariću, naći ekonomska sredstva da se prekine kretanje u krugu ekstenzivnog razvoja karakterističnog za birokratske odnose: državna centralizacija sredstava namijenjenih investicijama, investiranje radi zapošljavanja, nedovoljna akumulacija i nedostatak roba na tržištu (Bakarić, 1983 /1959/, 1. svezak: 222). Vjerovao je da se znanstvenim argumentima, koji su istovremeno politički i medijski podržani,¹⁷ može utjecati na napuštanje predrasude o planiranju kao ekonomskom zakonu i specifičnom obilježju socijalističke ekonomike i o (ne)mogućnosti neposrednog realiziranja principa raspodjele prema radu.¹⁸ Re-

¹⁵ Bakarićev razgovor s Milošem Jeftićem u Zagrebu 2. 12. 1977. za časopis *Marksistička misao* i Radio Beograd, magnetofonski zapis, arhiv u bivšem Bakarićevu kabinetu.

¹⁶ Bakarić je ovako objasnio nove ekonomske razloge (pored onih povijesnih) pojave nacionalizama i međunacionalnih sukoba u Jugoslaviji početkom 60-ih godina: "(...) do 48. godine je Jugoslavija bila u takvom objektivnom položaju da je tada bilo objektivno nužno veliko jedinstvo i gdje su se sve ove sporedne stvari odbacivale. 1952. počinje nešto drugo. 1950. je donijet zakon – tvornice radnicima – i 50. godine je načet taj stari sistem, pod kojim se počeo skupljati jedan centralizam staljinističkog tipa sa težnjom da Srbi budu rukovodeća nacija – i... kada je počeo ovaj drugi proces – tada je počela borba za održavanje starog i s druge strane borba protiv toga i stvorili su se u toj borbi – koja dobiva svoju najžešću fazu – sve do sada – 1960, 1961. godine na tom prelazu kada smo mi napravili prvi oštri zahvat protiv starog sistema planiranja, dakle protiv centralnih državnih fondova – kada je plan za izgradnju Ruhra Jugoslavije, koji je bio sav orijentiran da bude u dolini Morave – propao zato što je bio bez ekonomskog računa. To je bio plan koji je bio tamo planiran i koji bi nas odbacio daleko natrag. (Bio je) planiran još jedan veliki bazen u okolini Beograda. To je propalo i tada započinju napadi sa svih strana na novo što se donosi..." U to vrijeme razvili su se i drugi nacionalizmi: makedonski, slovenski... i počeo je rasti i hrvatski nacionalizam. Srpsko rukovodstvo je "oko sebe okupljalo manje-više sve i držalo staru dobru politiku – da je neutraliziralo pojedine (republike) ili Hrvatsku ili Sloveniju, a oko sebe je okupljalo Bosnu, Crnu Goru i Makedoniju – beziznimno". Ipak se situacija izmijenila nakon VIII kongresa, jer je srpsko rukovodstvo "na ovom planu bilo ustvari potpuno i totalno izolirano, čak i od svojih nižih rukovodilaca. Sada kada se kritizira nacionalizam se uglavnom sve svodi na srpski nacionalizam, (...) sada je u Srbiji vriska za nacionalno oslobođenje, jer smatraju da je ovo od Hrvata i donekle Slovenaca nametnuta politika" (Razgovor V. Bakarića s Vasom Bogdanovom u Zagrebu, 16. 5. 1966, magnetofonski zapis, neredigirano i neobjavljeno, arhiv u Bakarićevu kabinetu).

¹⁷ Pripremao je političku podršku mladih i kompetentnih ljudi u partijskom vodstvu u Hrvatskoj, a medijsku podršku putem novinske kuće *Vjesnik* u Zagrebu (Razgovor B. Novaka s novinarom M. Jurićem 31. 1. 2012. u emisiji "Svakodnevnica" Televizije Jabuka, emitiranoj 31. 1. 2012).

¹⁸ Bakarić je smatrao da se općeprihvaćeni princip raspodjele prema radu ne može tretirati izvan procesa razvoja na tlu robne proizvodnje. Zaokupljenost upravljačkog sloja osiguravanjem jednakih plaća zaposlenima ostatak je zastarjelih etatičkih odnosa i distributivnog socijalizma (Bakarić, 1983 /1963/, 1. svezak: 448).

afirmirati tržišne mehanizme s osloncem na proizvođače i na njihove neposredne interese (Bakarić, 1983 /1958/, 1. svezak: 8) i pridonijeti slamanju otpora birokratskog sloja u partijskom vrhu republika i Jugoslavije. Zbog toga je započeo s brižljivo promišljenim pripremama strategije ostvarenja radikalnih promjena, prije svega promjena gospodarskog sistema.¹⁹ Prije svega istraživanjem novih mogućnosti razvoja s proizvođačima robe (neposrednim proizvođačima i radnim kolektivima) kao upravljačima proizvodnje i proširene reprodukcije, kao funkcionarima kapitala. Godine 1963. bio je uvjeren da je socijalističko samoupravljanje – s promijenjenim subjektima raspolaganja akumulacijom – povijesna šansa za stvaranje realnih mogućnosti bržeg gospodarskog i društvenog razvoja (Bakarić, 1983, 1. svezak: 461, 467-468, 477).²⁰

Začarani krug ekstenzivnog razvoja

Bakarić je 1961. godine ocijenio da se Jugoslavija nalazi pred novom etapom razvoja socijalizma, “pred jednom revolucijom, koja je po svom značenju vjerojatno jednaka onoj od 1950. godine, ..., i onoj našoj ratnoj etapi” (Bakarić, 1983 /1961/: 307). Trebalo je osloboditi razvoj proizvodnih snaga od administrativnog sistema raspodjele u kojem su bili snažni elementi tehnokratskog shvaćanja planiranja, što se pokazalo destimulativnim prema povećanju proizvodnosti rada i boljem korištenju društvene imovine (Bakarić, 1983 /1960/, 1. svezak: 264-265). Novi subjekt odlučivanja o proizvodnji je, po Bakariću, proizvođač robe i njegova zainteresiranost da poveća svoj životni standard, “tako da politika višeg standarda ne proističe iz izmišljenog humanizma, već iz ekonomske potrebe da se poveća efikasnost proizvodnje” (Bakarić, 1983 /1964/, 2. svezak: 102).

Privrednom reformom (1964/1965) predviđale su se neophodne korjenite promjene cjelokupne gospodarske strukture, političkog sistema i organizacije državne vlasti. Proklamiralo se daljnje razvijanje samoupravljanja jačanjem materijalne baze privrednih subjekata i položaja proizvođača u procesu proširene reprodukcije kao pretpostavke afirmacije tržišnih kriterija investiranja i proizvodnje, modernizacije proizvodnje i tehnološkog napretka, stimuliranjem proizvođača na veću pro-

¹⁹ Sam nastavlja već ranije započeta istraživanja, poziva na suradnju znanstvene suradnike s Ekonomskog fakulteta i Ekonomskog instituta u Zagrebu i Beogradu (Dabčević-Kučar, 1997, 1. svezak: 279, bilješka 15; Vojnić, 1983:10).

²⁰ To shvaćanje Bakarić je pokušao ilustrirati shemama društvene reprodukcije u izmijenjenim društvenim okolnostima. Promjena klasne strukture utjecala je na povećanje osobnih dohodaka radnika, na promjenu strukture potrošnje i na povećanje proizvodnje robe namijenjene osobnoj potrošnji. Omogućila bi intenzivan razvoj gospodarstva: primjenu serijske proizvodnje, ubrzanje tehničkog progresa i razvoj proizvodnje proizvodnih sredstava (Bakarićevi neobjavljeni rukopisi o društvenoj reprodukciji, Bakarićev privatni arhiv).

duktivnost rada i jačeg uključivanja u međunarodnu podjelu rada (Pirjevec, 2012: 489-494).

Početni pokušaji uvođenja tržišnih kriterija u poslovanje poduzeća doveli su do socijalno i politički neželjenih posljedica. Praktično mijenjanje društvenih odnosa zahtijevalo je od političkih elita suočavanje sa svim bitnim aktualnim problemima društvenog razvoja koji su se kumulirali u starom sistemu društvenih odnosa i donošenje usaglašenih političkih odluka. Međutim, i pored načelne suglasnosti o nužnosti promjena postojale su kontroverze unutar partijskog i državnog vrha o dubini i načinu promjena. Prevladalo je nepovjerenje i strah od tržišta, osobito u onim dijelovima društva kojima je egzistencija bila osigurana u starom sistemu preraspodjele dohotka. Bez tržišta pak nije bilo moguće započeti moderan razvoj ni temeljitije promjene društvenih odnosa.

Bakarić je u vrijeme započinjanja privredne reforme govorio o uzrocima otpora provođenju mjera privredne reforme i o njegovim posljedicama na daljnji razvoj. Pronalazio ih je u ostacima birokratskih odnosa²¹ i u ekstenzivnom investiranju. Zbog toga je nastojao objasniti uzroke i aktore stalnog pritiska na ekstenzivno investiranje kao metodu privređivanja i poteškoće afirmacije poslovanja prema tržišnim kriterijima.

U društvenim kretanjima u Jugoslaviji su, po Bakariću, u to vrijeme egzistirala dva kontradiktorna elementa: pozitivni i negativni element. Pozitivni element bile su mase, koje su provele seljačku revoluciju u ratu, a nakon rata su se proletarizirale i zahtijevale brze društvene promjene. Međutim, upravljački sloj nije prepoznao ni iskoristio elemente "masovne plebejske revolucije" za brži razvoj (Bakarić, 1983 /1964/, 2. svezak: 16-19, 132). Ekonomskom politikom nastojalo se rješavati poteškoće u društvenom sektoru privrede, prije svega u industriji, a zapostavljali su se ostali dijelovi gospodarstva, posebno razvoj sela i poljoprivrede. Nije se vodilo računa o gospodarskim i društvenim posljedicama neprekidnog procesa raspada sela i tradicionalnog načina života (koji se odvijao u različito vrijeme u različito razvijenim republikama i regijama) i o sudbinskoj povezanosti radništva s tim procesom. Osobito krajem pedesetih godina, kada se etatistički način privređivanja iscrpio nakon prvih poratnih godina ubrzane industrijalizacije i velike moći apsorpiranja ve-

²¹ Bakarić je 1964. godine objašnjavao društvenu osnovicu otpora promjenama ostatkom starog sistema društvenih odnosa, koji je mnogima osiguravao privilegiran položaj time što primanja zaposlenih nisu ovisila o zalaganju i tržišno verificiranim učincima njihova rada, što su njihova primanja bila relativno stabilna, osiguravao je zapošljavanje i relativnu sigurnost radnog mjesta, parcijalne interese manje razvijenih regija i republika naviklih na fiskalnu solidarnost razvijenih (problemi su proizlazili prije svega iz činjenice da se preraspodijeljena sredstva za manje razvijene republike i pokrajinu Kosovo nisu investirala prema ekonomskim kriterijima) (Bakarić, 1983 /1964/, 2. svezak: 134).

likog broja novopridošlih radnika na tržište rada. Umjesto da budu pravovremeno prepoznati i iskorišteni za brži razvoj, “pritisci masa” su se uz podršku sindikata²² i birokratskog sloja u Partiji i administraciji pretvorili u zapreku temeljitim društvenim promjenama, pod parolom ostvarivanja prava raspodjele prema radu.

Birokracija je i dalje svoju pažnju usmjeravala samo na izgradnju novih tvornica (radi osiguranja novih izvora prihoda proračuna) i raspodjelu novca prema političkim kriterijima kako bi opravdala razloge svog postojanja. Ponovno je bio otvoren krug ekstenzivnog razvoja i njegova neprekidnog teritorijalnog širenja: investiranje radi zapošljavanja novih radnika (čak i prekobrojnih u odnosu na potrebe proizvodnje), niska stopa produktivnosti rada, proizvodnja nekonkurentne robe na unutrašnjem i svjetskom tržištu, očekivanje radnih kolektiva od upravljačkog sloja da subjektivnim odlukama i administrativnim mjerama rješavaju gospodarske i društvene probleme. Utjecaj birokracije na gospodarski i društveni život proširio se u procesu decentralizacije javne vlasti i prenošenja novca iz općeg investicijskog fonda u banke.²³

Bakarić je bio protiv teritorijalizacije sredstava namijenjenih investicijama, jer se na taj način održavaju stari odnosi u kojima je “sav društveni život zemlje bio reguliran putem komiteta i organa vlasti” (Bakarić, 1983 /1967/, 2. svezak: 398).²⁴

²² “(...) mi smo tipična zemlja masovne plebejske revolucije. Bez revolucionarne mobilizacije upravo nekvalificiranih narodnih masa mi ne bismo bili postigli ništa. Pa i danas imamo pritisak te iste mase i protiv onih tendencija bez kojih naš razvitak nije moguć. ... Mi smo... proklamirali princip zarada prema radu. ... Zadatak... sindikata nije da se zalaže za preraspodjelu, nego da utječe na napredak i iz toga opstanak poduzeća i veće i izvjesnije zarade, ali i sigurnost zaposlenja... (a ne) da oduzima dohodak onom tko više zaradi i ‘prelijeva’ ga onima koji manje zarađuju i možda slabije rade, kako smo to mi do sada najčešće radili i time ukidali stimule daljnjoj tendenciji povećavanja produktivnosti” (Uvodno izlaganje V. Bakarića na XII. sjednici CK SKJ 4. 2. 1969. godine, rukopis i stenografski zapisnik, arhiv u Bakarićevu kabinetu).

²³ U okolnostima u kojima su “društvena sredstva malo decentralizirana, a zatim im se oduzme još jednu karakteristiku kapitala” kapital se ne može seliti niti može biti nekih velikih programa modernizacije (stenografski zapisnik razgovora V. Bakarića s Lazarom Koliševskim i grupom o političkom sistemu, Beograd, 14. ožujka ili 24. svibnja 1968. godine, neredigirano i neobjavljeno, arhiv u Bakarićevu kabinetu).

²⁴ Valja reći da je i unutar reformističke struje u Partiji postojala podjela što se tiče razumijevanja dvaju sličnih, a ipak različitih procesa, procesa decentralizacije (prenošenje državnih funkcija sa saveznih na republičke i lokalne organe vlasti) i procesa deetatizacije (ukidanje državnih ovlasti u korist samoupravljačkih prava neposrednih proizvođača, proces odumiranja države) (Mujadžević, 2011: 215-217). Ta su dva procesa imala različite posljedice za opstanak jugoslavenske federacije. Politika zagovaranja procesa decentralizacije je, po Bakariću, vodila k novim oblicima etatističkog načina proizvodnje, političkim sukobima i institucionalnoj dezintegraciji Jugoslavije (Bakarić, 1983, 2. svezak: 354, 547; Razgovor V. Bakarića s redakcijom *Vjesnika* u Zagrebu 30. 6. 1969, neredigirani i neobjavljeni stenografski zapisnik, arhiv u Bakarićevu kabinetu). Bio je zagovornik deetatizacije i otuda njegova “nedosljednost” 1971. godine, iako se

Stara vlast je satkala mrežu unutar Partije i društva radi očuvanja svojih ranijih pozicija. Zbog toga nije tražila rješenja za veći utjecaj neposrednih proizvođača na proces proizvodnje, nego je i dalje prioritarnim političkim zadatkom smatrala uređivanje odnosa u raspodjeli. Glad za novcem lokalnih i republičkih vlasti i poduzeća povezo ih je u simbiozu s predstavnicima banaka. Sve je ostalo pod dominacijom partijske i državne birokracije u sprezi s bankama i direktorima velikih poduzeća. Ciljevi birokracija i njihovi motivi investiranja ostali su nepromijenjeni: nastaviti izvlačiti višak iz privrednih organizacija i upotrijebiti ga za izgradnju politički zamišljenih programa ulaganja (radi otvaranja novih radnih mjesta ili "programa za okruženja izgradnje nacije"), što je utjecalo na smanjenje onog dijela viška koji je trebao pripasti radnim kolektivima za proširivanje i poboljšanje uvjeta proizvodnje. U razdoblju 1969-1972. ostale su stare poteškoće u jugoslavenskom gospodarskom razvoju: prenapregnutost investicija u odnosu na raspoloživu akumulaciju (Bakarić, 1983 /1969, 1971, 1972/, 3. svezak: 77-78, 253-254, 467-470), divergentna kretanja "motora i regulatora proizvodnje" i "raspodjele i upotrebe dohotka".²⁵ Iako su se formalno mijenjali "nosioci društvenog i ekonomskog napretka".

U međuvremenu se nastavljao proces raspada sela, stvarala se potreba za novim radnim mjestima, koja se više nisu mogla stvarati ekstenzivnim investiranjem. Valjalo je konačno prekinuti sa starom logikom razvoja. Bakarić je krajem 1964. godine imao ideju o mogućem načinu rješavanja dvaju urgentnih problema: temeljite promjene koncepcije razvoja i mogućnosti zapošljavanja novopridošlih radnika na tržište rada. Sažet je prikaz te ideje: stvarati modernu industriju s visokom produktivnošću rada, visokim prihodima i visokim osobnim dohocima kako bi se mogla kupovati skuplja hrana i skuplje sirovine. Na taj bi se način poticalo intenziviranje poljoprivredne proizvodnje, podizanje zarade poljoprivrednih proizvođača i postupno mijenjanje socijalne strukture stanovništva. Stvorile bi se pretpostavke za ukidanje administrativnog utjecaja na održavanje niske razine cijena sirovina i hrane, čiji je cilj bio održavanje niskoproduktivne proizvodnje, koja je bila proizvod ranijih odluka birokracije o investiranju, a kasnije i o održavanju nerentabilne proizvodnje administrativnom preraspodjelom proračunskog novca.²⁶

razlike unutar partijskog vrha (i u Hrvatskoj) kad je riječ o razumijevanju procesa osamostaljivanja republika u odnosu na federaciju mogu sustavno pratiti od početka 1960-ih, a osobito tijekom 1968. i 1969. godine.

²⁵ Ostao je i dalje značajan utjecaj savezne birokracije i administracije u preraspodjeli novca iz državnog proračuna putem intervencije u gospodarstvu, putem Fonda za financiranje razvoja nedovoljno razvijenih republika i pokrajine Kosovo, rashodima za Armiju, ali i putem monetarno-kreditnog sistema, deviznim poslovanjem i zaduživanjem u inozemstvu (Sirotković, 1996: 20).

²⁶ Ekstenzivni razvoj bazirao se na jeftinim sirovinama i jeftinoj radnoj snazi. I jedno i drugo bilo je prepreka bržem gospodarskom i društvenom razvoju jer nije poticalo na povećanje produktivnosti rada, usporavajući tehnološki razvoj i proizvodnju robe konkurentne na svjetskom

Bakarić je uviđao svu složenost te socijalne i političke rizike izlaska iz sistema u kojem su još uvijek dominirale administrativne metode rukovođenja, u kojem su se kumulirale strukturne neusklađenosti i neriješeni gospodarski, politički i društveni problemi. Zbog toga nije bio za metode brutalnog raskida s dotadašnjim načinom poslovanja i primjene novih, tržišnih principa u funkcioniranju gospodarskog sistema, jer bi logika tržišta dovela do zatvaranja velikog broja poduzeća koja ne bi bila sposobna poslovati prema ekonomskim kriterijima.²⁷ Bili bi pogođeni i manje razvijeni krajevi. Stoga je nastojao pronaći postupne načine prijelaza na slobodnije ekonomske odnose u gospodarstvu, s mogućnošću državne regulacije (koja bi bila dio društvenog “usmjeravanja objektivnih ekonomskih zakona”) i zaduživanja u inozemstvu kako bi se pomoglo preusmjeravanju akumulacije na proizvodnju s višom produktivnošću rada i na proizvodnju sposobnu za izvoz (Bakarić, 1983 /1964/, 2. svezak: 20-21).

Međutim, unatoč promjenama Ustava 1963. godine i mjerama za njeno provođenje privredna reforma nije uspjela. Posljedica je bila politička kriza koja je započela 1967. godine i trajala do pokušaja njenog rješavanja represivnim mjerama 1971. i 1972. godine.²⁸ U međuvremenu su se vodile političke borbe oko praktičnih rješenja problema unutar i između republičkih rukovodstava (Sirotković, 1997: 20-22; Bilandžić, 1999: 410-414). Nastala je pat-pozicija u partijskim forumima. Primjena ispravnih rješenja u tim se okolnostima nije mogla osigurati, jer se nije moglo niti se znalo kako riješiti gospodarske, socijalne i političke troškove prijelaza. Ponovno se izlaze iz teškoća potražilo u starim oblicima intervencije države – primjenom administrativnih rješenja.

tržištu. To je bio razlog međurepubličkih i međunacionalnih sukoba. K tome, takva ekonomska politika osobito je pogađala nerazvijene krajeve “koji onda, ... bježe u podupiranje starog centralističkog sistema” (Bakarić, 1983 /1964/, 2. svezak: 125).

²⁷ Bojao se da bi u tom slučaju ishod tako vođenih procesa preobrazbe bio neizvjestan i nepovoljan. Pitao se: (...) “da li bismo mogli izdržati da se taj proces odigra do kraja” (Bakarić, 1983 /1964/, 2. svezak: 16-19).

²⁸ Represivne mjere prema hrvatskom rukovodstvu prihvatio je i Bakarić, koji je prije toga dugo, promišljeno i oprezno vodio politiku u Hrvatskoj. Razvijao je strategiju i načine vođenja politike u korist prosperiteta Hrvatske, koji su mogli biti prihvatljivi i drugim republikama. Iako razmatranje uzroka političkog razilaženja unutar rukovodstva SKH, koji su se javno iskazali 1971. godine, izlazi iz okvira ove teme, ipak valja reći kako se čini da je do razilaženja došlo zbog različitih osobnih karakteristika, različitih političkih iskustava i taktika aktera u realizaciji nekih zajedničkih ciljeva. Bakarić je smatrao (1971. kao i 1960. – vidjeti bilješku 10) da je važnije tražiti putove rješavanja bitnih i aktualnih problema na strateškim pravcima razvoja, tražiti saveznike u drugim republikama za procese koji će realno smanjivati vlast savezne države u korist ravnopravnosti naroda nego bučno i neplodno raspravljati (Bakarić, 1983 /1971/, 3. svezak: 260-262; Pirjevec, 2012: 584-587). Ne treba olako prihvatiti tvrdnju da je Bakarić bespogovorno provodio Titovu volju, iako mu je bio lojalan kao i mnogi drugi stari revolucionari intelektualci.

Nastavila se politička borba oko dviju koncepcija razvoja u Jugoslaviji: struje koja je zagovarala formalno i kozmetičko popravljjanje sistema s nekim ustupcima demokratskom socijalizmu kako se ne bi bitno promijenili društveni odnosi te struje koja je zagovarala temeljite promjene putem istinskog razvoja samoupravljanja (Bakarić, 1983 /1967/, 2. svezak: 394; Pirjevec, 2012: 459-460). Ta je borba neprekidno trajala od početka 1960. godine do napuštanja privredne reforme (Bakarić, 1983 /1964, 1967/, 2. svezak: 134, 394), a i poslije toga.

Umjesto zaključka

Uvid u raznovrsnu historijsku građu omogućio je razumijevanje teškoća razvoja jugoslavenskog socijalizma, u kojem procesu se htjelo uklanjati zapreke napretku, osigurati bolji život ljudima i ravnopravni razvoj svim narodima i narodnostima u zatečenim gospodarskim, političkim i društvenim uvjetima. Povijesno-politički i ekonomsko-socijalni problemi zemlje bili su velik izazov političkom vodstvu u procesu organiziranja, funkcioniranja, razvoja i mogućnosti održanja jugoslavenskog socijalizma (Bilandžić, 1973: 70-71; Pusić, 1989: 110). Osobito delikatno pitanje bilo je vezivno tkivo povezivanja ljudi i naroda različitih kultura i tradicija, iako su komunisti još u ratu predviđali mogućnost njihova budućeg suživota. Tražila su se različita rješenja tog problema u različitim povijesnim okolnostima.²⁹

Ekstenzivni razvoj bio je jedna od pretpostavki nastanka i početnog impulsa ubrzanog razvoja jugoslavenskog socijalizma, ali i jedan od uzroka njegova zaostajanja, opće krize i sloma. Na samom početku proklamiranog i normiranog zakreta u načinu upravljanja gospodarstvom oblikovali su se i počeli funkcionirati paralelni i zbog toga neusklađeni gospodarski sistemi zasnovani na različitim ekonomskim odnosima: etatističkim i samoupravnim odnosima. Svaki od njih imao je svoje subjekte odlučivanja, različite motive donošenja odluka (Sirotković, 1990: 138) i nejednaku moć utjecaja na gospodarske tokove. Dominirali su etatistički odnosi utemeljeni na centralističkom, administrativnom i volunjarističkom upravljanju gospodarskim i društvenim procesima.

Nagovještavalo se i pokušavalo transformirati odnose u korist samoupravljača kao proizvođača robe putem afirmacije tržišta, što je istovremeno pretpostavljalo drugačije odnose u Partiji i društvu, ali i drugačije odnose u podjeli vlasti između republika i federacije. Odluke o oblicima i dubini preobrazbi ovisile su o političkim

²⁹ U periodu tzv. revolucionarnog etatizma vezivno tkivo u državi bili su: KPJ, država sa svojim aparatima i Tito – kao simbol koji je svoje nepromjenjive ideološke nazore o tom složenom pitanju izražavao jednostavnom formulom: radnička klasa i “bratstvo i jedinstvo” (Milosavljević, 2010: 74). Kasnije se razvojem sistema samoupravljanja pokušalo razviti nove organske sponje. Vjerovalo se da će se tim putem moći postići postupna ekonomska i politička integracija stanovništva umjesto velike državne koncentracije vlasti u jednom centru.

odlukama partijskih i državnih organa na vrhu piramide vlasti. Rukovodstvo se u partijskom vrhu polariziralo između centralizma i daljnjeg razvoja samoupravljanja. Presuđivala je Titova arbitraža, koji je cijelo vrijeme balansirao između Istoka i Zapada u međunarodnim odnosima, a u unutrašnjim odnosima između dviju struja u partijskom vrhu (Milosavljević, 2010: 75-77). Time se mogu objasniti i povremene izmjene perioda liberalizacije i centralizacije u Jugoslaviji, koji su se smjenjivali od 1950. do kraja 70-ih godina.

Početni pokušaji uvođenja tržišnih kriterija u poslovanje poduzeća u vrijeme privredne reforme doveli su do socijalno i politički neželjenih posljedica. Poljuljana je socijalna sigurnost zaposlenih i fiskalna solidarnost razvijenih republika s nedovoljno razvijenim republikama i pokrajinom Kosovo. To su bili razlozi napetosti i sukoba unutar partijskog vodstva, kako između republika tako i unutar njih, oko provođenja mjera privredne reforme. Sukob je rezultirao pokušajima traženja kompromisnih rješenja te ograničenim i kozmetičkim promjenama sistema.

Demokratizacija sistema predložena ustavnim amandmanima 1971. godine i Ustavom 1974. godine bila je instrument očuvanja postojećeg modela razvoja, uz neke demokratske ustupke i velike formalne promjene. Mijenjali su se oblici organizacije u gospodarstvu i u društvu, a u javni život uvedeni su novi pojmovi i nove ekonomske kategorije. Dio vodeće političke elite pristao je i na decentralizaciju i na davanje demokratskih prava "radnim ljudima i građanima" jer se time nije dovela u pitanje njena vlast. U tome je imala podršku svih društvenih slojeva čije su "egzistencije drijemale u porezima".³⁰ Tako su se humanistički ideali sadržani u partijskom programu zahvaljujući političkoj vlasti sve više pretvarali u nerazumljiv i neprovediv sistem normi (Nenadović, 1989: 168-171, 175-176).

Cjelokupni poratni razvoj Jugoslavije karakterizirao je ekstenzivni razvoj. Radni ljudi nominalno su bili subjekt upravljanja. Međutim, stvarni upravljači bili su federalni i drugi izvršni organi vlasti na raznim nivoima teritorijalne organizacije. Pod pritiscima realnih potreba za razvojem i zapošljavanjem u nejednako razvijenoj federaciji i vlastitih ambicioznih programa birokracija se morala potvrđivati u borbi za vlast i vlasništvo nad što više kumuliranog novca u proračunima. Borba i kompromisi između birokracija sveli su se na borbu za što više materijalnih prava prema federalnoj vlasti (oko planova, ekonomsko-političkih mjera, raspolaganja i raspodjele deviza, novca iz primarne emisije i kredita) i na pronalaženje načina oduzimanja što više novca privrednim subjektima. Njihovi su planovi često bili proizvodno neefikasni. Težnja za unifikacijom razvoja i niveliranjem razine razvijenosti nejed-

³⁰ Kao da se ponavlja otpor apsolutnog kraljevstva razvoju građanskog društva. "Ono (apsolutno kraljevstvo – op. Z. Z. S.) neće mirno da abdicira. Osim osobnim predrasudama, vladarima su ruke vezane cijelom civilnom, vojnom i popovskom birokracijom..." (Marx – Engels, Cirkularno pismo Bebelu, Liebknechtu, Brackeu i dr., *MED* 30, str. 139).

nako razvijenih različitih dijelova Jugoslavije, neovisno o mogućnostima materijalnog i društvenog razvoja pojedinih republika, pokrajina i Jugoslavije kao cjeline, bila je u temelju svih gospodarskih problema i teškoća jugoslavenskog razvoja. To je omogućilo ponavljanje modela razvoja iz perioda administrativnog upravljanja privredom. U tom se procesu razvijala neuravnotežena gospodarska struktura, reproducirali su se etatistički odnosi, ponavljale političke krize i stvarale pretpostavke raspada Jugoslavije.

“Originalni” sistem integralnog socijalističkog samoupravljanja je, prema Bakarićevoj izjavi iz 1981. godine, bio Kardeljev sistem (Pirjevec, 2012: 621).³¹ Pokušavalo se mistificirati realne ekonomske i političke interese i sukobe u višenacionalnoj državi. Nastojalo se maskirati zaostajanje u razvoju i greške politike vodećih političkih elita.

Partijska i državna birokracija usredotočila se na rješavanje praktičnih problema i na očuvanje postojećeg socijalističkog sistema s jednopartijskim političkim monopolom odlučivanja.

Kriza jugoslavenskog društva samo je razotkrila njegovu pravu prirodu. Ona je pokazala da je unatoč svim proklamacijama i deklaracijama ostala podjela društva na kapital i rad, ali bez odgovornih upravljača gospodarskim procesima. Bilo je nemoguće političkim odlukama i nerazumljivim i neprovedivim normativnim rješenjima uspostaviti vanjski sklad u živom tkivu gospodarstva, društva i države.

Činjenica je da je Bakarić, kao istaknuti političar i ugledni intelektualac, bio prilično usamljen u nastojanjima da utječe kako na mijenjanje shvaćanja unutar partije (Hrvatske i Jugoslavije) o suštini i obilježjima specifičnog jugoslavenskog puta razvoja socijalizma, tako i na znanstvenoistraživački rad, osobito u pogledu istraživanja fenomena i specifičnih ekonomskih zakonitosti prijelaznog perioda.

Bakarić je nastojao izgraditi vlastiti pristup istraživanjima. Intenzivno je bio zaokupljen istraživanjima više tema na različitim razinama teorijske analize pojedinih aspekata razvoja jugoslavenskog socijalizma: robne proizvodnje, specifičnih oblika djelovanja zakona vrijednosti (posebno problemima zemljišne rente), zakonitosti u cjelokupnom procesu društvene reprodukcije. Kritički je analizirao metodologiju planiranja, funkcioniranje centralističkog sistema planiranja i njegove posljedice na gospodarski i društveni razvoj te na političke odnose u federaciji. Dosta je dugo bio zaokupljen istraživanjem bitnih problema političko-ekonomskih procesa na selu i u poljoprivredi.

³¹ Posebna je tema istraživanja razlog Bakarićeva prihvatanja i naknadnog osporavanja novih kategorija iz Ustava 1974. godine, iako je cijelog života nastojao Marxovu ostavštinu koristiti kao teorijsko i metodološko ishodište analize jugoslavenske prakse, o čemu svjedoči i njegova neobjavljena ostavština.

Sudeći po Bakarićevim bilježnicama, neobjavljenim rukopisima i bilješkama neprekidno je istraživao, pisao, ali je mali broj tema sistematično obradio i objavio. Valja izdvojiti dosta dugo razdoblje Bakarićeva intenzivnog istraživačkog rada, od kraja 1940-ih, tijekom 1950-ih do sredine 1960-ih godina. Zbog toga su njegovi tekstovi i izlaganja u tom razdoblju najcjelovitiji i najjasniji. Temeljito se pripremao za izlaganja na savjetovanjima (osobito početkom 1960-ih) i za javna predavanja u zemlji i u inozemstvu.

Napravio je nekoliko značajnih prodora u istraživanju fenomena i zakonitosti socijalizma, u vrijeme dok su teorijski radovi u Jugoslaviji bili pod snažnim utjecajem sovjetske ideologije. Među prvima u Jugoslaviji kritički je čitao i originalno interpretirao Marxova stajališta o robnoj proizvodnji i zakonu vrijednosti. I znao da društveni odnosi ne postoje izvan robe i njene vrijednosti, odnosno da zakon vrijednosti djeluje i u socijalizmu u cjelini društva.

Neke kategorije nije precizno definirao iako ih je često upotrebljavao (neposredni proizvođač, dohodak), a neke je, čini se, prihvatio iz pragmatičnih razloga (udruženi rad). Historijski kontekst njegova djelovanja utjecao je na usmjerenost, pa i na svojevrsnu nedovršenost njegova istraživačkog rada. Često bi samo naznačio kritičku osnovu svojih ideja i sugestija, ali ih nije uspio razviti ni dovršiti. Vjerovao je da će realna društvena kretanja omogućiti jačanje tendencija novog u načinu i odnosima proizvodnje, što će olakšati napredovanje kritičke analize i teorijskog uopćavanja.

Sljedeći je razlog nerazrađenosti Bakarićevih ideja to što su teorijske preokupacije prelazile njegove kapacitete. Zbog toga je poticao osnivanja znanstvenih institucija, inicirao znanstvena istraživanja unutar postojećih, poticao formiranje timova oko jedinstvenih znanstvenih projekata i ohrabrivao istraživanja s ciljem razvoja znanosti, prije svega ekonomske. Od znanstvenika u području političke ekonomije očekivao je pomoć u istraživanju realnih ekonomskih odnosa, mogućnosti njihove promjene i kako se te promjene mogu izraziti ekonomskim kategorijama. Rezultati suradnje uglavnom nisu ispunili njegova očekivanja.

Krajem 50-ih godina prošlog stoljeća Bakarić je vjerovao da je Jugoslavija dostigla takvu razinu razvijenosti da radnici mogu postati upravljači proizvodnjom i cjelokupnim procesom društvene reprodukcije, da mogu poticati razvoj znanosti, moderne tehnologije i proizvodnje prema standardima razvijenog svijeta. Stvoriti objektivne pretpostavke za temeljitu transformaciju cjelokupnog načina društvenog života. Početkom 1960-ih mislio je da se Jugoslavija nalazi pred velikim zaokretom (revolucijom). Zbog toga je bio zaokupljen teorijskom i praktičnom potragom za novim putevima (nosiocima, motivima) bržeg i efikasnijeg gospodarskog i cjelokupnog društvenog razvoja. Međutim, izgradnja samoupravljanja u gospodarstvu je potkraj šezdesetih godina, prema Bakariću, neznatno odmakla od poduzeća i njegove unutrašnje organizacije.

Bakarić je 1968. godine priznao da je praktički život u zemlji odstupao od propisa i pravila i da Jugoslavija možda nije zrela za radikalni preokret, odnosno za temeljitije mijenjanje društvenog sistema.³² Sljedeće je godine posumnjao u ispravnost svog dugogodišnjeg uvjerenja o radničkoj klasi kao osnovnom subjektu društvenog preobražaja u Jugoslaviji.³³

Bakarić je nastojao dati svoj doprinos razvoju samoupravljanja kako bi se stvorile realne pretpostavke modernizacije proizvodnje i tehnološkog napretka, osigurao visoki životni standard stanovništva, proces oslobodjenja radništva i ravnopravan razvoj svim narodima i narodnostima u federaciji. Nastojao je utjecati na temeljit zaokret u razvoju proizvodnih odnosa, na afirmiranje tržišnih kriterija investiranja i proizvodnje, stimuliranje proizvođača na veću produktivnost rada i na jače uključivanje zemlje u međunarodnu podjelu rada. Međutim, preobrazba društvenih odnosa ovisila je o političkim odlukama partijskih i državnih organa. Bakarić je ostao relativno usamljen u svojim nastojanjima jer je većina u partijskom vrhu bila zaokupljena formalnim promjenama. Reproducirali su se: ekstenzivni razvoj, prenapregnutost investicija u odnosu na raspoloživu akumulaciju, zaduživanje u inozemstvu i proizvodnja nekonkurentne robe na unutrašnjem, a osobito na svjetskom tržištu. Reproducirali su se etatički odnosi, povećavalo se ekonomsko i društveno zaostajanje, ponavljale su se političke krize i stvarale pretpostavke sloma jugoslavenskog modela socijalizma.

Obistinilo se Bakarićevo predviđanje o mogućnosti raspada Jugoslavije ako se ne budu mogle oslobađati proizvodne snage i ako se ne osigura društveni progres. Krajem 60-ih godina aktualni ekonomski, politički i društveni problemi nagovještavali su mogućnost i "raspada Jugoslavije" i historijskog "brisanja s lica zemlje" razvoja socijalističkog samoupravljanja.³⁴

Bakarić je bio svjestan i osobne sukrivice za opću krizu jugoslavenskog socijalizma jer je sudjelovao u donošenju bitnih političkih odluka u partijskom i držav-

³² Stenografski zapisnik razgovora V. Bakarića s Lazarom Koliševskim i grupom o političkom sistemu u Beogradu 14. ožujka ili 24. svibnja 1968. godine, neredigirano i neobjavljeno, arhiv u bivšem Bakarićevu kabinetu.

³³ Uvodno izlaganje V. Bakarića na XII. sjednici CK SKJ 4. 2. 1969. godine, rukopis i stenografski zapisnik, arhiv u Bakarićevu kabinetu.

³⁴ "(...) ako bismo postavili jedno hipotetično pitanje: što bi se dogodilo ako bi propao program samoupravnog razvoja društva (...) Moglo bi se pretpostaviti da slijedeći korak ne bi bio brza restauracija kapitalizma, jer takvih kapitalista nemamo, već državna struktura s osloncem na ovo što postoji, a koja mora biti zavisna od vanjskih faktora, od jednog ili drugog bloka. Najrealnije bi u takvoj situaciji bilo zamisliti jedan privremeni, državni socijalizam, kakav je zavodio Staljin, a što nije bilo nepoznato ni u nas. Vjerojatno to ne bi mogao biti velikodržavni centralizam, jer je kod nas politički poražen, već neka koalicija raznih nacionalnih etatizama ili raspad Jugoslavije. To bi bila realna perspektiva" (Bakarić, 1983 /1971/, 3. svezak: 378).

nom vrhu Jugoslavije: "(...) Mi jesmo doveli do toga, ali mi smo sve nas izveli iz mnogo gore situacije, i mi smo unaprijedili samoupravljanje".³⁵

Valja priznati da je ta generacija revolucionara-intelektualaca nastojala dati maksimalan doprinos materijalnom i društvenom razvoju Jugoslavije od pretežno agrarne do srednje razvijene industrijske zemlje, ostvarenju ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava stanovništva i prava sudjelovanja radništva u upravljanju (Pirjevec, 2012: 491; Pusić, 1989: 114; Sirotković, 1990: 138), u realnim unutrašnjim i međunarodnim okolnostima. Uz mnoge demokratske deficite.

LITERATURA

Knjige i članci

- Bakarić, Vladimir, 1960: *O poljoprivredi i problemima sela*, Kultura, Beograd.
- Bakarić, Vladimir, 1974: *Socijalistički samoupravni sistem i društvena reprodukcija*, Informator, Zagreb.
- Bakarić, Vladimir, 1983: *Socijalistički samoupravni sistem i društvena reprodukcija (zbirka članaka i javnih istupa)*, svezak 1-4, Zdrženi izdavači, Zagreb.
- Bilandžić, Dušan, 1973: *Ideje i praksa društvenog razvoja Jugoslavije 1945-1973*, Komunist, Beograd.
- Bilandžić, Dušan, 1999: *Hrvatska moderna povijest*, Golden marketing, Zagreb.
- Gabrič, Aleš, 2010: Odnos slovenske politike prema "maspoku", *ČSP*, br. 1, Zagreb: 7-22.
- Marx, Karl, 1949: *Građanski rat u Francuskoj*, u: Marx – Engels, *Izabrana dela*, 1. svezak, Kultura, Beograd.
- Marx, Karl, 1974: *Moralizirajuća kritika i kritizirajući moral*, *MED* 7, Prosveta, Beograd.
- Marx, Karl, 1979: *Osnove kritike političke ekonomije*, knjiga 1 i 2, *MED* 19 i 20, Prosveta, Beograd.
- Milosavljević, Olivera, 2010: *Činjenice i tumačenja. Dva razgovora s Latinkom Perović*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd.
- Mirković, Mijo, 1959: *Uvod u ekonomiku FNRJ*, Naprijed, Zagreb.
- Mujadžević, Dino, 2011: *Bakarić – Politička biografija*, Plejada, Zagreb.
- Nenadović, Aleksandar, 1989: *Razgovori s Kočom*, Globus, Zagreb.

³⁵ Razgovor V. Bakarića s Milkom Planinc 2. 10. 1981. u Zagrebu, neredigiran magnetofonski zapisnik, arhiv u Bakarićevu kabinetu.

- Petranović, B./Zečević, M., 1985: *Jugoslavija 1918.-1984., zbornik dokumenata*, Rad, Beograd.
- Pirjevec, Jože, 2012: *Tito i drugovi*, Mozaik knjiga, Zagreb.
- Popović, Milentije, 1961: Dohodak prema radu – zakon društvenog života, ekspozicija na II plenumu Saveznog odbora SSRNJ, 20. III. 1961.
- Pristup istraživanju procesa društvene reprodukcije socijalističkog samoupravnog društva u djelu V. Bakarića, 1984, *okrugli stol*, u: *Naše teme*, br. 9, 1984.
- Pusić, Eugen, 1989: *Budućnost je već počela, ali prošlost nije završila*, u knjizi *Quo vadis Jugoslavijo?*, ur. Korošić, Naprijed, Zagreb: str. 110-115.
- Sirotković, Jakov, 1990: *Ekonomski razvoj Jugoslavije – od prosperiteta do krize*, Narodne novine, Zagreb.
- Sirotković, Jakov, 1996: *Hrvatsko gospodarstvo*, Golden marketing, Zagreb.
- Sirotković, Jakov, 1997: Ekonomska komponenta iluzije centralnosti, *Politička misao* (34) 2: 18-27.
- Skupština Saveza društva ekonomista Jugoslavije o temi: Privredni razvoj i kriteriji proizvodne orijentacije, 1958, *Ekonomist*, 1-2, Zagreb.
- Staljin, Josip, 1981: *Pitanja lenjinizma*, CDD, Zagreb.
- Strpić, Dag, 1985: Elementi Bakarićeva marksizma, u: *Društvena reprodukcija u djelu V. Bakarića*, Zagreb, str. 50-91.
- Vojnić, Dragomir, 1983: Veliki doprinos ekonomskoj misli. Bakarićevo djelo riznica ideja i poticaja za traganja u samoupravnom socijalizmu, *Danas* (2) 48: 10-11, Zagreb.
- Vukmanović-Tempo, Svetozar, 1955: O nekim promjenama naše ekonomske politike, *Komunist*, 9-10.
- Zović-Svoboda, Zorka, 1969: Humanizam i socijalistička robna proizvodnja, *Gledišta* (10) 5: 717-732, Beograd.
- Zović-Svoboda, Zorka, 1984: Bakarićevo djelo učiniti dostupnijim, *Naše teme* (28) 9: 1511-1518.
- Zović-Svoboda, Zorka, 1989: Bakarićeva kritika distributivnog socijalizma (uporišta za analizu), *Naše teme*, Zagreb.

Memoarska građa suvremenika

- Dabčević-Kučar, Savka, 1997: *'71: Hrvatski snovi i stvarnost*, 1. i 2. svezak, Zagreb.
- Đilas, Milovan, 2009: *Vlast i pobuna*, EPH Liber, Zagreb.
- Planinc, Milka, 2011: *Čisti računi željezne lady – sjećanja*, Profil, Zagreb.
- Tripalo, Miko, 1990: *Hrvatsko proljeće*, Zagreb.

Izvori s interneta

- Dikić, Ivica, 2011: *Da li je Tito želeo raspad Jugoslavije*, 3. 5. 2011, na: www.novosti.hr, i 23. 4. 2012, na: www.politika.rs
- Lokar, Sonja, 2012: *Parlamentarna ljevica pokleknula je pred neoliberalizmom*, intervju, (Grozđanić, D.), 30. 6. 2012, na: www.novosti.com, broj 654.
- Perović, Latinka, 1996: *Demonstracije protiv Miloševićevog režima*, na: <http://www.pescanik.net>
- Petak, Zdravko, 2005: *Ekonomska pozadina raspada socijalističke Jugoslavije*, u: Fleck, H.-G., Graovac I. (ur.), *Dijalog povjesničara – istoričara*, Zagreb, Friedrich Naumann Stiftung, str. 57-77, na www.cpi.hr

Objavljeni dokumenti

- Treći plenum CK SKJ*, 1966, *Aktuelni problemi borbe SKJ za sprovođenje reforme*, Komunist, 3-29, Beograd.
- Četvrti plenum Centralnog komiteta SKJ (22. i 23. srpnja 1962)*, 1962, Komunist, Beograd.
- Rezolucija kongresa radničkih savjeta Jugoslavije*, u: *Pariska komuna 1871-1971*, 1971, 2. knjiga, Rad, Beograd.
- Vladimir Bakarić 1912.-1983.*, 1987, Zagreb (katalog izložbe).
- Zaključci sa savjetovanja o ekonomskoj situaciji i osnovama buduće ekonomske politike*, 1955, Komunist, 9-10.

Izvori*1. Objavljeni radovi i istupi Vladimira Bakarića*

- V. Bakarić, 1945: O nekim današnjim zadacima naših aktivista, *Naprijed*, Zagreb (14. VII. 1945).
- V. Bakarić, 1955: Razvijati proizvodnju koja će što prije davati robu na tržište, *Vjesnik*, Zagreb (15. 10. 1955).
- V. Bakarić, 1955a: S drugih osnova – povodom diskusije o društvenom proizvodu i narodnom dohotku, *Ekonomska politika* (9. 12. 1955).
- V. Bakarić, 1955b: Tito, uvodnik u *Borbi* povodom Titovog rođendana (25. 5. 1955).
- V. Bakarić, 1958: Istup V. Bakarića na VII kongresu SKJ, u: *VII kongres SKJ, stenografske bilješke*, Kultura, Beograd, 449-459.
- V. Bakarić, 1963: Neodržan govor na V plenumu CK SKJ (18. V. 1963), posmrtno objavljeno, *Vjesnik*, 331, Zagreb (31. 8. 1984).
- V. Bakarić, 1969: Uvodno izlaganje na XII sjednici CK SKJ, 4. II. 1969, stenografski zapisnik, objavljeno u *Vjesniku* (5. 2. 1969), Zagreb.
- V. Bakarić, 1976: Intervju, *Delo i Vjesnik*, 16. 5. 1976.
- V. Bakarić, 1981: Intervju, *Fokus*, 9.

2. Objavljena građa iz arhiva bivšeg kabineta Vladimira Bakarića

- Bakarić razgovara s Vasom Bogdanovom, Zagreb (16. 5. 1966), neredigirani magnetofonski zapisnik.
- Drugi plenum CK SKJ, 1953, Brioni (16. VI. 1953), stenografski zapisnik i prilog 1, Arhiv CK SKJ, II/10.
- E. Kardelj, 1960, Izlaganje na savjetovanju o pitanjima privrednog sistema (31. 10. i 1. 11. 1960), zapisnik, Arhiv *Jugoslavenskog centra za teoriju i praksu samoupravljanja E. Kardelj*, Beograd, 1960/II-27.
- Konferencija s predstavnicima štampe o pitanjima iz privrede, 1954, stenografske bilješke, Beograd, 9. II. 1954.
- Proširena sjednica IK CK SKJ, 1956 (6. XI. 1956), Ljubljana, Arhiv CK SKJ, III/67.
- Razgovor V. Bakarića s L. Koliševskim i grupom o političkom sistemu, 1968, Beograd (14. 3. ili 24. 5. 1968), dio neredigiranog stenografskog zapisnika.
- Razgovor V. Bakarića s M. Koraćem, S. Dabčević i T. Vlaškalićem 1966, Zagreb (22. XII. 1966), neredigirani stenografski zapisnik.
- Razgovor V. Bakarića s redakcijom *Vjesnika*, Zagreb (30. 6. 1969), neredigirani stenografski zapisnik.
- Razgovor V. Bakarića s Milošem Jeftićem za *Marksističku misao* i Radio Beograd (2. 12. 1977).
- Razgovor V. Bakarića s Milkom Planinc (24. I. 1978.), neredigirani stenografski zapisnik.
- Razgovor V. Bakarića sa S. Dabčević-Kučar, D. Dragosavcem, S. Ivezićem, I. Simčićem, M. Tripalom i M. Špiljakom o problemima provođenja privredne reforme, održan 6. 12. 1966, neredigiran magnetofonski zapisnik.
- Razgovor V. Bakarića s Milkom Planinc (2. 10. 1981), neredigiran magnetofonski zapisnik.
- Sjednica IK CK SKJ, 1955, Beograd (28. IX. 1955), stenografske bilješke, Arhiv CK SKJ, III/65.
- Sjednica Izvršnog komiteta CK SK Hrvatske, 1960, Zagreb (17. 10. 1960), stenografski zapisnik.

Zorka Zović-Svoboda

YUGOSLAVIA'S EXTENSIVE DEVELOPMENT AND SURVIVAL
(CRITICAL VIEWS OF VLADIMIR BAKARIĆ)

Summary

This article reconstructs and interprets Bakarić's views on the causes of reproduction of extensive economic development in Yugoslavia in the historical context. Emphasis is put on Bakarić's political-economic criticism of the ideology and practice of Yugoslav socialism. His research into the causes of the economic structure's lack of balance and the consequences thereof starts from the statist relations of production, which were the basic framework and an insurmountable obstacle to the possibility of their liberalization. He found the causes of imbalance in the bureaucratic relations and in the basic motives of the governing stratum to ensure – through incessant new big investments – mass employment, improvement of the standard of living, additional influx to the budget and preservation of the monopoly of party power. A long process of gradual, slow and uneven development of self-government in an unequally developed multiethnic community did not make it possible to break out of the vicious circle. Frequent normative and organizational changes concealed constant political debates and conflicts regarding budget distribution and fiscal solidarity among the republics and regions. Bakarić was critical towards the governing stratum, which focused on distribution instead of fulfilling prerequisites for far-reaching changes of the economic and social system, and this resulted in a general crisis and in the collapse of the Yugoslav model of socialism.

Keywords: Vladimir Bakarić, state socialism, Yugoslav socialism, administrative-centralist way of managing economy, economic structure, extensive investment, extensive development, economic reform, socialist self-government

Kontakt: **Zorka Zović-Svoboda**, Siget 18 c, 10020 Zagreb.

E-mail: zzovic@gmail.com